

Nobilitacje Żydów w Królestwie Pruskim*

Liberalny stosunek Monarchii Austro–Węgierskiej do nadawania Żydom i żydowskim konwertytom tytułów szlacheckich ostro kontrastuje z sytuacją w Królestwie Pruskim¹. Choć oba państwa były przez stulecia częścią Świętej Rzeszy Rzymskiej, a później Związku Niemieckiego, znajdziemy między nimi spore różnice, również dotyczące podejścia do obywateli innego wyznania i nadawania tytułów szlacheckich. Podczas gdy w Austrii od przełomu XVIII i XIX w. dochodziło do nobilitacji osób pochodzenia żydowskiego bez większych problemów, Prusy odnosiły się do swoich izraelickich poddanych z rezerwą — nawet uwzględniając fakt, że ich liczba była czterokrotnie mniejsza niż w Austrii².

W obu krajach możliwości nobilitacji różniły się znacznie. Pruskie prawo szlacheckie znało wprawdzie szlachectwo systematyzowane (tzw. *systematisierter*, ew. *systemmäßiger Adelstand*)³, jednak było ono łączone wyłącznie z uzyskaniem najwyższego pruskiego odznaczenia, Orderu Czarnego Orła (*Hohe Orden vom Schwarzen Adler*). Order ten był do roku 1848 przeznaczony wyłącznie dla książąt Rzeszy lub członków starych rodów, którzy wykazali przynajmniej ośmiu szlacheckich przodków i osiągnęli trzydziestkę. Dopiero król Fryderyk Wilhelm IV dekretem z 20 lutego 1848 umożliwił nadawanie tego orderu również nieszlachcicom, którzy wraz z odznaczeniem uzyskiwali dziedziczny tytuł szlachecki. Order był przyznawany jednak sporadycznie i na pewno nie w tak dużej skali jak austriackie ordery zasług z paragrafami nobilitacyjnymi⁴.

* Studium powstało w ramach grantu GAČR 14–04113S.

¹ Cf. np. H. Jäger–Sunstenau, *Die geadelten Judenfamilien in vormärzlichen Wien*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1950; J. Županič, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou křížem*, Praha 2012.

² Według spisu ludności z 1900 r. Prusy miały blisko 34,5 mln obywateli, z tego 392 tys. Żydów; *Ottův slovník naučný*, t. XX, s. 855–856.

³ Do tego sposobu uzyskania tytułów szlacheckich: R. Binder–Kriegelstein, *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*, Frankfurt am Main 2000, s. 51–70.

⁴ W całym okresie istnienia orderu w Królestwie Pruskim (od 1919 r. był nadawany tylko człon-

Co więcej tytuł szlachecki w Prusach miał o wiele mniejsze znaczenie, niż w monarchii naddunajskiej, a struktura społeczna nobilitowanych znacznie się różniła. Na przykład w latach 1870/1871–1918 w Prusach zostało ogółem zrealizowanych 1315 nobilitacji, z czego w 1094 (83 proc.) przypadkach chodziło o nadanie zwykłego tytułu szlacheckiego⁵. Między nowymi szlachcicami zdecydowanie dominowali oficerowie, w przypadku osób cywilnych jako najważniejsze jawiło się posiadanie większej posiadłości, często z warunkiem ustanowienia ordynacji rodowej. Udział nowej szlachty wywodzącej się z szeregów urzędników (w Austro-Węgrzech bardzo wysoki) od początku lat dwudziestych XIX w. w Prusach stale spadał, a udział przedsiębiorców nie przekroczył 15 procent⁶.

Chociaż pozycja ekonomiczna Żydów była w Prusach lepsza niż w Austrii, a wielu z nich należało do przedsiębiorców na europejskim poziomie, tytuł szlachecki uzyskali tylko nieliczni. Jeżeli pominiemy Ferdynanda Moritza Delmara (1781–1858)⁷, który tytuł barona otrzymał w roku 1810 dzięki interwencji posła francuskiego hrabiego St. Marsan i wbrew zdecydowanemu oporowi urzędów pruskich⁸, pierwszym nobilitowanym pruskim obywatelem pochodzenia żydowskiego został dopiero w 1868 r. tajny radca handlowy Abraham Oppenheim (1804–1878).

Oppenheim pochodził z bardzo wpływowej rodziny finansistów z Kolonii. Był właścicielem ważnego banku prywatnego, a co więcej dzięki ożenkowi z Charlottą Beyfuss (1811–1887) stał się bliskim krewnym rodziny Rothschild. W latach 1864 i 1866 wyświadczył Prusom istotne usługi o charakterze finansowym, za co król Wilhelm I przyobiecał mu tytuł szlachecki. Jednak minęły dwa lata, zanim obietnica została spełniona. Przeciw była bowiem większość ministrów, którzy obawiali się naruszenia chrześcijańskiego charakteru pruskiej szlachty. W końcu zwyciężył król i jego minister spraw wewnętrznych Friedrich zu Eulenburg (1815–1881), który podkreślał, że Oppenheim jest bezdzietny i wraz z jego śmiercią tytuł wy-

kom rodu Hohenzollernów), czyli od stycznia 1701 do listopada 1918 r., został przyznany 1341 razy. Zdecydowaną większość odznaczonych orderem stanowili członkowie rządzących rodów i potomkowie starej szlachty. H. H e n g s t, *Die Ritter des Schwarzen Adlerordens. Biographisches Verzeichnis sämtlicher Ritter des Hohen Ordens vom Schwarzen Adler von 1701 bis 1900*, Berlin 1901; J. N i m m e r g u t, *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945*, t. II, München 1997, s. 761.

⁵ Faktycznie liczba ta jest jeszcze niższa i wynosi 857 nobilitacji. Resztę stanowiło uzyskanie szlachectwa przez adopcję lub uzyskanie dokumentu je potwierdzającego; D. H e r t z - E i c h e n - r o d e, *Wilhemischer Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914*, „Historische Zeitschrift”, t. CCLXXXII, z. 3 (Juni 2006), s. 654; także L. C e c i l, *The Creation of Nobles in Prussia, 1871–1918*, „American Historical Review”, t. LXXV, nr 3 (Feb., 1970), s. 759–761.

⁶ H. K. S t e i n, *Der preußische Geldadel des 19. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Nobilitierungspolitik der preussischen Regierung und zur Anpassung der oberen Schichten des Bürgertums an den Adel*, t. II., s. 401 f.; L. C e c i l, op. cit., s. 770–771.

⁷ Do konwersji w 1809 r. używał imienia Salomo Moses Levy.

⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin — Dahlem [dalej: GStA], HA Rep. 89 Geheimes Zivilkabinett, Nr. 1248 (Delmar); ibidem, III. HA, Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, Nr 15096 (Delmar).

gaśnie. 14 lutego 1868 Wilhelm I podniósł Abrahama Oppenheima do pruskiego stanu baronów (*Freiherr*), a równocześnie pozwolił jego bratu, kolońskiemu bankierowi Simonowi Oppenheimowi (1803–1880), rycerzowi austriackiego Orderu Żelaznej Korony II stopnia, przyjąć austriacki baronat⁹.

Również w kolejnych latach do nobilitacji obywateli żydowskiego pochodzenia dochodziło sporadycznie. Nie znajdujemy nobilitowanych Żydów między oficerami, także wśród urzędników państwowych nowych szlachciców było bardzo niewiele. Jednym z nich był znany znawca prawa konstytucyjnego, „rzeczywisty tajny radca” (*Wirklicher Geheimrat*) i prezes sądu Rzeszy Martin Eduard Simson (1810–1899). Chrzest przyjął razem z rodzicami w 1823 r., zaś tytuł szlachecki — w 1888 r., dzięki Orderowi Czarnego Orła, który nadał mu król Fryderyk III¹⁰.

Wyjątku w tym względzie nie stanowiło także panowanie Wilhelma II. Władca ten najwyraźniej usiłował zreformować konserwatywne elity pruskie, jednak w związku z brakiem koncepcji i przemyślanego planu, idei tej nie udało mu się zrealizować. Co więcej, wielkim przeciwnikiem żydowskich nobilitacji była pruska Heroldia (*Heroldsamt*), najwyższa instytucja do spraw prawa szlacheckiego. Jej urzędnicy nie wahali się sprzeciwić się nawet samemu królowi i wielokrotnie podkreślali, że nadawanie tytułów szlacheckich osobom pochodzenia żydowskiego nie leży w interesie Prus, ponieważ *die Zahl der geadelten Familien jüdischer Abstammung ist durch die fast durchgehend außerhalb Preußens geübte Nobilitierung solcher Geschlechter bereits eine sehr bedrückende. Wir können auch feststellen, daß einige dieser Familien durch Verschwägerung, Erwerbung von Grundbesitz und hievon sich schließende Aufgabe der früheren geschäftlichen Thätigkeit äußerlich in dem Adel aufgegangen zu sein schienen. [...] Unser christlicher Adel deutscher Nation nimmt aber seit dem letzten Vierteljahrhundert schon derartig viel fremdes Blut in sich auf, das es dahinsteht, ob diese Blutmischung nicht endlich sein Wesen wirkt verändern müssen*¹¹.

Co prawda król pruski nie podzielał antysemitycznych poglądów swoich urzędników, jednak z drugiej strony nie łagodził ich postaw. Pomimo wzrostu liczby żydowskich nobilitacji za panowania Wilhelma, ich udział w elicie pruskiej pozostawał dalej nieistotny¹². Co więcej, tytuł szlachecki w przeciągu jego panowania uzyskał tylko jeden obywatel pruski wyznania mojżeszowego: w roku 1903 bankier

⁹ GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 6854 (Oppenheim 1868); AVA, Adelsarchiv, Simon Oppenheim, Freiherrnstand 1868.

¹⁰ GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 8574 (Simson 1888).

¹¹ Cyt. za: Raport urzędnika (później, 1900–1918, szefa) Heroldii Hansa von Borwitz z 22 października 1895 w sprawie nobilitacji bankiera Ernsta Mendelssohna–Bartholdy’ego (HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 6168 (Mendelssohn–Bartholdy 1896)).

¹² D. Hertz–Eichenrode, op. cit., s. 654, wprowadza ten numer za: L. Cecil, op. cit., s. 768. Ten jednak wspomina za panowania Wilhelma II tylko siedem nobilitowanych osób wyznania żydowskiego, a ściślej pochodzenia. Co więcej D. Hertz–Eichenrode myli się, jeżeli za osobę wyznania mojżeszowego uważa Friedricha Gansa (nobilitowany w 1912 r.). W roku 1895 przeszedł on

Maximilian Benedykt Hayum Goldschmidt (1843–1940) i to najprawdopodobniej głównie dzięki związkowi z Minną Caroline von Rothschild (1857–1903), w wyniku którego był dziedzicem wymarłej linii frankfurckiego rodu Rothschildów¹³.

Również tym razem urzędnicy Heroldii prośby dotyczącej nobilitacji nie poparli, choć za przyznaniem tytułu przemawiało bogactwo Goldschmidta oraz jego nadzwyczajna działalność charytatywna. Negatywy w postaci wyznania żydowskiego wzięły górę. W końcu jednak cesarz prośbę zatwierdził i w liście z 6 września 1903 oznajmił ministrowi domu królewskiego i Heroldii, że podniósł *Max Goldschmidt aus Frankfurtu am Main, danach er [...] die Gründung des Fideikommisses im Wert von midstens 2 Milionen Mark auf dem Gebiet des preußischen Staates in den Adelstand mit der Prädikat „von Goldschmidt–Rothschild”*¹⁴. Jednocześnie Maximilian poprosił również o podniesienie do rangi barona. Do tego doszło jednak, na podstawie decyzji Wilhelma II, dopiero po założeniu ordynacji rodowej Wroniawy w prowincji poznańskiej 24 listopada 1906¹⁵. Wraz z zakończeniem procesu administracyjnego ordynacji Maximilian zyskał patent nobilitacyjny¹⁶. Wkrótce po tym, 22 kwietnia 1907, Maximilianowi von Goldschmidt–Rothschildowi został nadany także dziedziczny baronat, ale tylko dla pierworodnego syna.

Między nową pruską szlachtą znajdziemy więcej konwertytów żydowskich, jednak ich udział w porównaniu z Austrią był także niski. Co więcej, w licznych przypadkach nobilitacje nie obyły się bez negatywnej opinii, wynikającej z faktu uzyskiwania ich jako nagrody za dary finansowe, założenie fundacji lub datki na rzecz dobra powszechnego. W taki sposób tytuł szlachecki uzyskał np. Fritz Friedlaender–Fuld (1858–1917), który został nobilitowany za zainwestowanie miliona marek w podupadającą hutę gdańską. Za nobilitacją bankiera Mendelssohna–Bartholdy’ego (1868–1949) krył się dar dla Wilhelma II w postaci przepięknej willi Falconieri w Frascati niedaleko Rzymu (oficjalnie jako sanatorium dla artystów i pisarzy) oraz zbioru autografów muzycznych z dziełami Beethowena, Mozarta, Haydna i J.S. Bacha dla Biblioteki Państwowej¹⁷. Natomiast śląski magnat prze-

bowiem wraz ze swoimi dziećmi na luteranizm. GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 3230 (Gans). Za panowania Wilhelma II było 20 takich nobilitacji.

¹³ Ostatnim członkiem tej gałęzi był ojciec Minny baron Wilhelm Karl von Rothschild (1828–1901).

¹⁴ Cyt. za: list cesarza Wilhelma II z dnia 6 września 1903; GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 2993 (Goldschmidt–Rothschild). Tutaj także reszta informacji dotycząca nobilitacji.

¹⁵ Podstawę ordynacji rodowej tworzył *Rittergut* Wroniawy w powiecie Bomst (dziś Babimost) o powierzchni 2146,1155 ha, dziedziczony wg prawa primogenitury.

¹⁶ Jako datę w dokumencie zapisano datę nobilitacji: 6 września 1903; GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 2993 (Goldschmidt–Rothschild). O nobilitacji Maximiliana vide również K. D r e w e s, *The Invention of Deviance: How Wilhelmine Jews Became Opponents of Ennoblement*, „Leo Baeck Institute Year Book”, t. LIV, 2009, s. 174.

¹⁷ D. Hertz–Eichenrode, op. cit., s. 660 pisze, że chodziło o Ernsta Mendelssohna–

mysłowy Georg von Caro (1849–1913) został szlachcicem dlatego, że za 300 tys. marek założył sanatorium dla marynarki¹⁸.

Zwłaszcza nobilitacja Friedlaendera i Cara z roku 1906 wzbudziły znaczne oburzenie wśród berlińczyków. Wpływowy dziennikarz Maximilian Harden (1861–1927) określił te podniesienia do stanu szlacheckiego jako podstępny cios i ostro zaatakował udzielanie tytułów i orderów za pieniądze. Przy tej okazji w Berlinie rozeszła się nawet pogłoska, jakoby Friedlaender–Fuld i Caro dostarczyli Wilhelmowi II po milionie marek do jego własnej dyspozycji¹⁹. Innymi słowy — poszerzanie szeregów szlachty pruskiej o plutokratów (co więcej — pochodzenia żydowskiego) nie było przez społeczeństwo przyjmowane pozytywnie. Dziennik „Wahrheit” pisał przy okazji nobilitacji Fritza Friedlaender–Fuldy, że przybył on przed jedenastoma laty do Berlina i przyjął chrześcijaństwo, jednak nie zachowuje się jak chrześcijanin i od dziewięciu lat nie płaci podatku kościelnego. *Er solte auch dem Kaiser die Defitzideckerung den Danziger Eisenwerke versprochen haben, und dafür solte er geadelt werden. Aber jetz, nachdem er den Titel erhielt, wird Konkurs angemeldet...*²⁰

Wielkie poruszenie wywołała także nobilitacja (11 marca 1912) bogatego wielkoprzemysłowca Friedricha Gansa (1833–1920)²¹. Najprawdopodobniej jej powodem była zgoda Gansa na przekazanie wyjątkowego zbioru antycznych przedmiotów Wilhelmowi II dla Königliches Museum w Berlinie. Również w tym przypadku prasa nie ukrywała swych poglądów i np. „Staatsbürger–Zeitung” napisał: *Der Jude Friedrich Ludwig Gans bot [...] seine wertvolle Sammlung den Staatlichen Museen unter der Bedingung an, dass er in Adelsstand erhoben wird. Ursprünglich strebte er, soweit wir gut informiert sind, sogar den Freiherrnstand an. Dieser bloeb ihm zwar verweigert, aber der Adelstitel wurde ihm verliehen. Man sieht: Geschäft ist Geschäft. Es handelt sich um eine Leistung und Gegenleistung, und von der letzteren lässt sich Umständen auch eine Kleingkeit abhandeln. Der Jude schenkte seine Sammlung und verschaffte sich die Verdienste um den Staat; aber erst, nachdem er sich die ersehnte Entlohnung ausgehandelt hat. Vorsicht ist die Mutter der Weisheit...*²²

Bartholdy’ego (1846–1909). Jednak ten był nobilitowany już w roku 1896. Willę Frascati kupił dopiero w 1907 r. jego daleki krewny Otto i jeszcze w tym samym roku ofiarował ją Wilhelmowi II. W materiałach Heroldii brak jakichkolwiek informacji dotyczących tej transakcji. Cf. GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 6168 (Mendelssohn–Bartholdy 1896); ibidem, Nr 6378 (Mendelssohn–Bartholdy 1907).

¹⁸ D. Hertz–Eichenrode, op. cit., s. 660–662.

¹⁹ Ibidem, s. 660–661.

²⁰ Cyt. za: *Die Verleihung des Adels an v. Friedländer–Fould und der Konkurs der Danziger Industrierwerke*, „Wahrheit”, 22 sierpnia 1908.

²¹ Dokument nobilitacyjny został wydany z datą 4 listopada 1912, vide GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 3230 (Gans).

²² *Aus unserer Adelsmappe*, „Staatsbürger–Zeitung”, 20 grudnia 1912 (*Morgen–Ausgabe*).

Należy podkreślić, że strona finansowa faktycznie odgrywała podczas pruskich nobilitacji istotną rolę. W przeciwieństwie do Austro–Węgier, w Prusach do nadania tytułu szlacheckiego bez opłaty dochodziło tylko wyjątkowo (dotyczyło to rycerzy Orderu Czarnego Orła i w większości także oficerów), a wysokość opłat związanych z nobilitacją była wyraźnie wyższa niż w Austrii. Na początku XX w. opłata za zwykle szlachectwo w Austro–Węgrzech wynosiła 2100 koron (1786 marek), natomiast w Prusach za ten sam tytuł trzeba było zapłacić 3600 marek, a do nich należało jeszcze doliczyć opłaty stemplowe w wysokości 600 (od roku 1909 — 1200) marek (czyli 4939 koron, a od roku 1909 — 5645 koron)²³. Na pokrycie tak dużej sumy dużej części austriackiej nowej szlachty (przede wszystkim z szeregów urzędników i intelektualistów) nie byłoby stać.

Finanse były ważne także na innej płaszczyźnie. Poważną rolę w pruskiej strategii nobilitacyjnej w drugiej połowie XIX i na początku XX w. odgrywała również kwestia umacniania żywiołu niemieckiego w prowincjach wschodnich (przede wszystkim w Poznańskim, Prusach Zachodnich i na Górnym Śląsku). Polityka ta była jednak bardzo kosztowna i dlatego nie jest zaskakujące, że rząd (a zwłaszcza monarcha) wykorzystywali zainteresowanie bogatych przedsiębiorców nobilitacją i warunkowali nadanie tytułu założeniem ordynacji rodowej dziedzicznej tylko dla osób narodowości niemieckiej. Wyznanie czy pochodzenie żydowskie nie odgrywały tutaj rozstrzygającej roli²⁴.

Tak więc Fritz Friedlaender–Fuld w 1906 r. w związku z uzyskaniem tytułu szlacheckiego przystąpił do założenia ordynacji rodowej, jednak stosunkowo długo wahał się między mniejszą „posiadłością stanową” (*Grundherrschaft*) Loslau (dziś Wodzisław Śląski) a „gospodarstwem rycerskim” (*Rittergut*) Gross Gorschütz (Gorzyce) na Śląsku. Zdecydował się w końcu na Gross Gorschütz, gdzie żyła mniejszość polska, a terytorium było tym samym odpowiednie dla kolonizacji niemieckiej. Heroldia co prawda oponowała, że uwzględniając majątek Friedlaendera gospodarstwo jest bardzo małe (656 hektarów), jednak Wilhelm II uważał obietnicę za spełnioną i po uchwaleniu dokumentów dotyczących ordynacji rodowej podniósł Friedlaendera–Fulda do stanu szlacheckiego²⁵.

Ordynacja rodowa na polskich ziemiach państwa pruskiego była co prawda mile widziana, jednak do jej założenia mogło dość równie dobrze gdzie indziej. Georg Caro, który został nobilitowany tego samego dnia co Friedlaender, stworzył ordynację rodową z *Rittergüter* Wilkendorf i Gielsdorf, leżących na czysto niemiec-

²³ H. von Kalm, *Das preußische Heroldsamt (1855–1920). Adelsbehörde und Adelsrecht in der preußischen Verfassungsentwicklung*, Berlin 1994, s. 74–75; P. Frank–Döfering, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien–Freiburg–Basel 1989, s. 652–655; R. Binder–Krieglstein, op. cit., s. 120; D. Hertz–Eichenrode, op. cit., s. 653–654.

²⁴ L. Cecil, op. cit., s. 785–790; D. Hertz–Eichenrode, op. cit., s. 673–674.

²⁵ Był nobilitowany 27 lutego 1906, jednak stwierdzający to dokument został wydany 7 lutego 1910, dopiero po założeniu wspomianej ordynacji rodowej, GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 2593 (Friedlaender–Fuld).

kich terenach Brandenburgii między Berlinem i rzeką Odrą. Jednak Wilhelm II nie uważał tego za niewłaściwe, a nawet w cztery lata później przeniósł tytuł na przybraną córkę Georga Adele Caro-May²⁶, dziedziczkę uniwersalną nowo założonej ordynacji rodowej²⁷.

Natomiast niezakończenie ordynacji rodowej mogło udaremnić nadzieje na awans społeczny. 4 grudnia 1911 Friedrich Gans poprosił Wilhelma II nie tylko o tytuł szlachecki, ale wprost o baronat, którego posiadanie wiązałoby się z posiadaniem dóbr Niesen u Warburgu w Westfalii o powierzchni 1061 hektarów. Jak stwierdził Gans: *Es ist mein Wunsch mit diesem befestigten Besitz in den titulierten Adel Eurer Majestät Monarchie einzutreten und bitte ich allerunterthänigst, mir den erblichen Adel und den Freiherrn-Titel, diesen geknüpft an den Besitz des Fideicommisses nach dem Recht der Erstgeburt, verleihen zu wollen*. Ponieważ kupnu gospodarstwa towarzyszyły problemy i do założenia ordynacji rodowej nie doszło, w końcu Gans uzyskał tylko zwykłe szlachectwo²⁸.

Interesujące, że niechęć Prus do nadawania tytułów szlacheckich, a zwłaszcza negatywny stosunek wobec Żydów i konwertytów żydowskich w tej kwestii, miał w zasadzie te same konsekwencje, co inflacja nobilitacji w Austrii w drugiej połowie XIX w. Na przykład przyjęcia tytułu szlacheckiego zdecydowanie odmówił berliński wydawca i handlowiec Rudolf Mosse (1843–1920), choć za pośrednictwem urzędów państwowych zaproponował mu go sam Wilhelm II. W podobny sposób postąpił bankier Moritz Plaut (1822–1910), który ponoć tytułu odmówił dlatego, że dla niego nic nie znaczył. Taka sama była postawa kolejnych znaczących osobistości pruskiej gospodarki: bankierów Moritza Warburga (1838–1910) i jego syna Maxa Moritza (1867–1946), Carla Fürstenberga (1850–1933) czy hamburskiego właściciela spółki żeglujowej Alberta Ballina (1857–1918)²⁹. Wyżej wymienieni zasymilowani Żydzi uważali, jak sami twierdzili, pogoń za tytułami i orderami za poniżającą i niegodną, a ze swojego plebejskiego pochodzenia byli tak samo dumni, jak szlachta ze swoich tytułów. Wymowne są słowa, które wiele lat później napisał Fürstenberg w swoim pamiętniku: *Die Freunde aus dem Titel des Geheimrats ging an mir ganz vorbei, und genauso war ich nicht interessiert*,

²⁶ Córka pierwszej żony Cara, Karoline Mathilde Biancy z domu Esser z jej pierwszego małżeństwa z Josefem Arthurem Mayem (zm. 1899).

²⁷ Był nobilitowany 27 lutego 1906, ale dokument został mu wydany dopiero po założeniu wspomnianej ordynacji rodowej z datą 29 marca 1909. Za przeniesienie (z dnia 2 lipca 1910) szlachectwa na córkę, która dalej używała nazwiska „von Caro”, zapłacił kolejnych 6 tys. marek. GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr1621 (Caro).

²⁸ Raport pruskiego ministra sprawiedliwości dla Heroldii w sprawie założenia ordynacji rodowej rodu Gans informuje, że według raportu prezydenta rządowego w Minden z 10 lutego 1912 od strony prawnej jest to niemożliwe, ponieważ w księdze wieczystej w Niesen jest notatka o trwaniu praw własnościowych do tego gospodarstwa hrabiów von Bocholz-Assenburg auf Hinneburg i ich potomków, GStA, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr 3230. Gans był nobilitowany 11 marca 1912.

²⁹ K. D r e w e s, op. cit., s. 171–172.

*in die Reihen des Adels zu treten, obwohl es mir einige streberische Bekannte angeboten haben*³⁰.

Sytuację społeczną na kontynencie europejskim zasadniczo zmieniła pierwsza wojna światowa, której następstwa przemieniły także Europę Środkową. W wirze zmian zanikły również ostatnie przywileje szlachty. Podczas gdy zdecydowana większość nowo powstających państw zabroniła używania wszystkich atrybutów szlacheckich — łącznie z tytułami, predykatami i herbami (Czechosłowacja w grudniu 1918 r., Austria w kwietniu roku 1919), w Niemczech tytuł nadal zostawał częścią składową imienia i zewnętrznym znakiem urodzenia szlacheckiego³¹. Mimo to, na przełomie lat 1918 i 1919 starożytna i tradycyjna hierarchia, która w środkowoeuropejskich monarchiach przetrwała stulecia, rozpadła się niczym domek z kart. Szlachta, która jeszcze na jesieni 1918 r. odgrywała ważną rolę, w przeciągu kilku miesięcy straciła większość swoich wpływów i wszystkie przywileje. Jednak ironią losu jest, że prawa z lat 1918–1919 najbardziej uderzyły w nową szlachtę, która nie dysponowała większym majątkiem, a której najwspanialszą ozdobą był właśnie tytuł szlachecki. Z drugiej strony arystokracja (łącznie z wielkimi przemysłowcami i bankierami) zachowała dalej niemałe wpływy, mające źródło w jej pozycji ekonomicznej.

The Ennoblement of Jews in the Kingdom of Prussia

The rules governing the entry of Jews into the ranks of the nobility in the Kingdom of Prussia in the 19th and first decades of the 20th century were much more restrictive than in the neighbouring Austro–Hungarian Empire. The number of those ennobled in Prussia was small, even allowing for a smaller percentage of Jewish citizens in the Hohenzollern's monarchy. This was the result of several factors. One of those was a lesser significance of aristocratic titles in the Prussian state than in other countries at that time. A title of nobility was not necessary to make a professional career, and a part of influential figures of Jewish origin did not strive for the title at all. On the other hand, however, it is noteworthy to point out a fairly strong opposition in the ranks of ministers and officials of the Supreme Heraldry Office (*Heroldsamt*) against admitting the persons of Jewish origin to the German nobility which, in their opinion, should retain its Christian character.

In principle, the first Jew to be raised to the rank of Prussian nobility, apart from the special case of Ferdinand Moritz Delmar in 1810, was Abraham Oppenheim (1804–1878) ennobled in 1868, from a circle of financiers from Cologne, related to, among others, the Rothschilds. Another well-known case of Jewish citizen raised to the rank of Prussian nobility was that of Maximilian Benedykt Hayum Goldschmidt (1843–1940). His

³⁰ Cyt. za: C. Fürstenberg, *Die Lebensgeschichte eines deutschen Bankiers 1870–1914*, red. H. Fürstenberg, Berlin 1931, s. 198–199.

³¹ W Czechosłowacji prawo to weszło w życie 10 grudnia 1918 (jako ust. nr 61/1918 Dz. U.), w Austrii 3 kwietnia 1919 (ust. nr 211). O tej problematyce szczegółowo pisze J. Županič, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 379–383.

ennoblement was in several stages in 1903–1907. In both cases the ennoblement was faced with objections of officials and public opinion.

Also the ennoblement of converts from Judaism, although quite more numerous, did not gain the recognition of a large part of the society, which is reflected in the press of that time. In many cases the ennoblement provided considerable benefits for the dynasty or the Prussian state, for example investments in rundown industrial plants or donations of the collections of valuable artworks. Moreover, a necessary condition was also the creation of estate in land, especially welcomed in the eastern, “Polish” part of the Prussian Kingdom, in order to strengthen the processes of Germanisation in these lands.

The end of the significance of nobility was brought about by the Great War of 1914–1918 which eroded great Central European monarchies. The states that emerged on their ruins abolished special privileges of the nobility which affected especially the new nobility.

